

М. СМІШКО

(Львів)

ДОБА ПОЛІВ ПОХОВАНЬ В ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЯХ УРСР

Територія західних областей України в ранню добу історії Східної Європи займає своє особливе місце. Це перш за все пояснюється особливим положенням цієї території між болотяними долинами басейну р. Прип'яті і Карпатськими горами, на давніх шляхах, що з'єднували Південь — узбережжя Чорного моря і долину Дунаю, з Північчю — Повисленням і Балтійським басейном. Звідси впливає складність історичного процесу і значна строкатість та різнобарвність етнокультурних проявів на цій території.

На території західних областей України з найдавнішого часу зустрічаються впливи різних культурних течій європейського континенту. Аналіз культурно-історичних і етнічних змін, що тут відбувались, має тому особливе значення. Археологічні дослідження стають більш актуальними в міру наближення до сучасної ери і тому саме періодові, що безпосередньо передувє цій добі, слід приділити окрему увагу. Згадаємо тільки, що в цьому і наступному періодах кореняться, між іншим, проблеми готської навали і етногенезу слов'ян, проблеми, що живо цікавлять не тільки історика й археолога, а й кожного громадянина.

У добу полів поховань землі сучасної України починають входити в світло історії. Великі простори Західної і Середньої Європи того часу заселяли племена історичних кельтів та германців, а на сході виходили на історичну арену слов'яни. Причорномор'я, колонізоване греками, втянулось вже здавна в античний світ. З півдня підходили до західних земель сучасної України придунайські римські провінції Дакія і Паннонія, історія яких відома з писаних джерел. Саме тому важливо простежити культурно-етнічну ситуацію того часу на території України і, зокрема, в її західних областях, де місцеві племена зазнавали впливу провінціально-римської культури. Дослідження пам'яток доби полів поховань та етнічне визначення носіїв цих пам'яток дасть можливість не тільки пізнати ґрунт, на якому розгортаються пізніші історичні події,

---

¹ Статтю написано в 1940 р. з наміром дати перегляд стану досліджень по добі поховань в західних областях УРСР. На сьогодні вивчення зачеплених в статті питань значно поглиблене, і тому не слід вважати, що висловлені тут думки відбивають останні досягнення досліджень по добі полів поховань у західних областях УРСР.

а й зіставити наслідки археологічних досліджень з даними історичних джерел.

Під терміном „доба полів поховань“ в західних українських землях розуміємо період часу між I ст. до н. е. і V ст. н. е. Характерною рисою культурних явищ цієї доби є наявність впливів провінціально-римської культури, що проявляється в прямій формі, як, наприклад, в пам'ятках липицького типу, або в посередній формі, як, наприклад, в пам'ятках черняхівського типу. Починаємо цю добу з моменту появи на наших землях пам'яток липицького і переворського типу в I ст. до н. е., а кінчаємо її V ст. н. е., в якому ще помітні прояви дальшого розвитку всіх культурних груп місцевого населення — липицької, підкарпатських курганів і черняхівської. Верхня границя цієї доби (V ст. н. е.) — це орієнтовна дата заміни провінціально-римських впливів східними впливами, що доходять повного розвитку в добу великого переселення народів.

Для кращого аналізу добу полів поховань ділимо в західних областях на два періоди: ранній — з липицькою і переворською групами пам'яток, і пізній — з пам'ятками черняхівського типу і підкарпатських курганів. Цими двома періодами ми й займемося в нашому короткому огляді, а для поглибленого розуміння культурно-етнічних змін на протязі цих періодів накреслимо ще в окремому розділі образ культурно-поселенської ситуації в попередній, латенський період.

Систематичне вивчення проблем доби полів поховань на території західних областей України почалося лише недавно — в 30-х роках цього століття. В цей час у Львівському науковому осередку з'являються аналітичні студії і монографії, присвячені окремим проблемам цієї доби. Правда, і до того часу деякі археологи цікавились цими питаннями, проте, лише поскільки вони не могли їх обминути у великих монографіях або синтетичних працях. Намагання синтезувати добу полів поховань спиралися в той дослідний період на недостатньо розроблений, до того ще й зовсім малий археологічний матеріал, і тому вони були надто вже загальні, а часто й помилкові у своїх висновках, бо для всіх археологічних праць на тому етапі характерний переважний вплив німецької археологічної школи.

Як бачимо, дослідження питань доби полів поховань в західних областях України має зовсім коротку історію. Багато чого ще треба дослідити в ґрунті і в кабінетах, щоб виявити хоч приблизно повний образ поселень та культури цієї доби.

Ця праця не є черговою спробою синтезу тієї доби, її завдання — підсумувати наслідки попередніх досліджень, виявити їх недоліки і визначити напрями вивчення цього питання в майбутньому.

I

Останні століття до н. е. (в західноєвропейській археології їх називають латенським періодом) не мають на території західних областей УРСР окремого культурного виразу. Матеріальний вияв суспільних груп раннього та середнього латенського періоду пов'язується безпосередньо з культурами гальштатського періоду. В пізній латенський період на цій території бачимо зачатки нових культур, що цілком розвиваються тільки

в перші століття н. е. Отже це є виразно перехідний період, і його дослідження допомагає зрозуміти культурні і суспільно-етнічні явища всієї ранньозалізної доби в західних областях. Загальноживаний в Західній Європі поділ латенського періоду на три частини не має в нас застосування, бо розвиток місцевих культурних груп виявляє тільки два виразні етапи: ранньо- і пізньолатенський.

У ранньому періоді помітні, як уже сказано, сильні зв'язки з пізньогальштатським періодом. Вони виступають особливо виразно в поселеннях Висоцької культури. Висоцька група пам'яток — це матеріальний вияв хліборобського населення, що мешкає на наших землях з давніх часів, імовірно ще з неолітичної доби. Ці давні традиції виявляються, передусім, у крем'яних пам'ятках, виготовлених типовою неолітичною, так званою надбужанською технікою. Основний розвиток цієї культури припадає на гальштатський період, але далі він мав продовжуватися також протягом латенського періоду. Кераміка виявляє сильні зв'язки зі східною групою Лужицької культури та з культурами фракійського півдня.

Правда, ми не знаємо поки що пам'яток, які можна б певно датувати латенським періодом, але для такого датування є деякі посередні докази.

На основі дотеперішніх дослідів висоцьку групу поділяємо на чотири етапи розвитку¹. Другий з них датується твердо кінцем гальштатського періоду (гальштат „Д“), отже дві наступні фази — третя і четверта — належать до пізнішого часу — до латенського періоду. Поки що немає реальної підстави для поширення часу проходження двох останніх етапів розвитку висоцьких пам'яток культури на весь латенський період, але треба вважати доведеним датування їх тільки ранньолатенським періодом.

У міру поступового розвитку Висоцької культури, її кераміка погіршується якісно і дегенерує типологічно. Одночасно відзначається в третій і четвертій фазах також нечисленність металургічних і деяких інших виробів. Т. Сулімірський вважає цей факт свідченням загального зuboжіння населення висоцької групи². Проте, дослідження цих пам'яток спираються на могильний матеріал, і тому важко робити на цій підставі загальні висновки щодо економічного і господарського стану висоцького населення на цьому етапі.

Л. Козловський пов'язує так звану Висоцьку культуру з неврами — начебто праслов'янським плем'ям — і твердить, що останнє жило на цій території до пізньолатенського періоду і покинуло свої селища під натиском венеців, які, на думку автора, були носіями Переворської культури³. Ми обминаємо тут нерозв'язане питання про етнічну належність переворської групи і хочемо тільки звернути увагу, що приписування її неврам поки що також не має наукових підстав. Слід відзначити тільки, що прямих доказів еміграції населення носіїв цих ознак в пізньолатенський період, про яку говорить Козловський, немає. Більш того, ми не

¹ T. Sulimirski, *Kultura Wysocka*. Kraków, 1931, с. 168.

² Там же, с. 171.

³ L. Kozłowski, *Zarys pradziejów Polski południowoschodniej*, Lwów, 1939, с. 78.

можемо навіть вказати певної причини, яка могла б примусити цю давню, осілу людність покинути свої землі.

Серед матеріалу цієї групи зовсім немає виразно визначених пам'яток латенського характеру, і це утруднює датування її латенським періодом. Це є підставою вважати, що її розквіт закінчується з гальштатським періодом, проте цей факт зовсім не свідчить про еміграцію висоцького населення з давніх земель на початку латенського періоду. Відсутність латенських форм у висоцькому середовищі можна пояснити іншими причинами. На нашу думку, докладно неспросліджені зміни в суспільно-економічних відносинах або політичні події могли спричинити припинення зв'язку між племенами верхнього Побужжя і європейськими промисловими осередками. Це могло стати причиною відсутності характерних латенських форм в кераміці і металургії Висоцької культури. Правдоподібно, що населення Висоцької культури залишається на давніх землях. Посереднім доказом цього є той факт, що ми не знаємо протягом латенського періоду іншої культурної групи, яка зайняла б місце Висоцької культури.

Для розв'язання спірних та неясних питань, передусім щодо часу та змін Висоцької культури в пізніх етапах її розвитку, треба буде провести польові дослідження, насамперед систематичні дослідження селищ цього типу.

У безпосередньому сусідстві з Висоцькою культурою на західному Поділлі виявлено поселення, які належать до пізнього етапу Скіфської культури. Розквіт цієї культури минає в західних областях з гальштатським періодом, але окремі пам'ятки її датуються також і пізніше. Це, наприклад, бронзові дзеркала сарматського типу II ст. до н. е. і кераміка, виточена на гончарському кружі і датована також приблизно тим же століттям⁴. Скіфська культурна група пов'язана через східне Поділля з Подніпров'ям, де й знаходиться її центр. Ми не маємо змоги спинятися тут на етнічній належності Скіфської культури на її периферії й хочемо тільки звернути увагу на те, що в пізньолатенську добу розпливається вона в місцевому культурному прояві. Є матеріали, що говорять про тісний зв'язок Скіфської культури з культурою автохтонів, і доводять, що питання про скіфську навалу треба ставити тут в найкращому випадку з погляду припливу невеликої кількості людності з Скіфською культурою. Л. Козловський висловив думку, що скіфи відступили з Поділля під натиском венедрів, які появились тут в пізній латенський період з Переворською культурою⁵. Насправді ж у нас пам'ятки Скіфської культури, які ми не можемо датувати пізніше як II ст. до н. е., зовсім зникають ще до появи так званої Переворської культури.

Південну смугу західних областей України в ранній латенський період займало населення з культурою, відмінною від північних районів. В цій культурі було так багато південних елементів, що можна вважати її майже тотожною культурам нинішньої Румунії і частково Угорщини. Подібні південні зв'язки виявлено тут також і за попередні історичні

⁴ T. Sulimirski, *Scytowie na zachodniem Podolu*, Lwów, 1936, c. 32.

⁵ L. Kozłowski, *Zarys pradziejów*, c. 79.

доби, наприклад, в Комарівській культурі бронзової доби ⁶. В латенський період племена цієї смуги підпадають кельтським культурним впливам. Кельти на той час посідають територію на південь від Карпат аж до меж скіфської області, підкоривши собі фракійські племена, і тим самим стали безпосередніми сусідами нашого півдня. Кельтські впливи, що виразно виступають в матеріальній культурі верхнього Подністров'я, переходять з півдня, головним чином, р. Прутом, а також через карпатські перевали. Свідомством цих зв'язків є деяка кількість латенсько-кельтських пам'яток. Це середньо-латенські фібули з Городниці, Городенського повіту, з Стефанівки на Буковині, з Дублян, Львівського повіту, і з околиці Галича; далі скарб кельтських монет із Скоморох, Сокальського повіту, срібна імітація тетрадрахми Філіппа II з Липовець, Перемишлянського повіту, і тетрадрахма Лісімаха з Терембовлі. До цього треба ще додати залізний кружок з гудзиками на поверхні, що походить з невідомої нам точніше місцевості ⁷, та срібну головку вола, знайдену в р. Сані ⁸.

У пізньолатенський період посилюються культурні зв'язки з півднем, що кінцем-кінцем приводять до глибоких відмін у матеріальній культурі населення території західних областей України. У зв'язку з цими впливами формується на нашому півдні Липицька культура, розквіт якої припадає на перші століття н. е.

Деякі археологи, які працювали над питанням історичного минулого західних областей України, вважали, що перелічені вище кельтські пам'ятки свідчать про навалу кельтів на наші землі ⁹. Така постановка питання не має, на нашу думку, достатнього обґрунтування. Немає взагалі слідів навіть короткотривалого перебування кельтів у нас. Поки що відоме тільки одне поховання з пам'ятками, що мають ознаки належності кельтам. Це поховання з Колоколина, Рогатинського повіту, в якому знайшлась в числі інших срібна сакральна посудинка з виступами у вигляді баранячих ріжків ¹⁰. Цей мотив широко застосовувався в кельтському промислі, і тому саме ця пам'ятка, разом з характерним для кельтів тілопокладанням, надає згаданому похованню ознак кельтського характеру. Проте належність і цієї пам'ятки кельтам сумнівна, бо, по-перше, поховання датується I ст. н. е., тобто часом, коли кельтська експансія слабшала, по-друге, ми знаходимо його в осередку липицького поселення, в якому багато кельтських елементів, хоч це поселення і не належало кельтам. Виходить, що й це поховання належить липицькій культурній групі. Таким чином, відсутність кельтських поховань і селищ, при наявності невеликої кількості окремих пам'яток кельтсько-латенського характеру, свідчить про нереальність теорії поширення кельтів на сучасні західні області України. Кельтські пам'ятки в згаданому випадку є тільки свідченням впливів кельтської культури.

⁶ T. Sulimirski, Kurhany Komarowskie. Odbitka z zesztu 4-go kwartalu „Złoty Szlak“, Stanisławów, 1939, с. 8.

⁷ T. Sulimirski, Scytowie..., с. 40.

⁸ K. Nadaczek, Cmentarzysko ciałopalne koło Przeworska, Lwów, 1909, с. 18, рис. 5.

⁹ W. Antoniewicz, Archeologia Polski, Warszawa, 1929, с. 145.

¹⁰ M. Smiszko, Znaleźisko wczesnorzymskie z Kołokolina, pow. rohatyński. Wiadomości Archeologiczne XIII, Warszawa, 1935, с. 155.

Це щодо пам'яток останніх століть до н. е., тісно пов'язаних з культурами місцевого населення, які свідчать про нові відміни в їх середовищі.

Крім того, на території західних областей України є також сліди інших культур, що з'являються тут тільки спорадично. Одну таку групу становлять скринькові поховання, територіально пов'язані з північним заходом. Вони відомі у нас тільки в невеликій кількості, а їх пізнішу форму, підклошеві поховання, виявлено в одній місцевості.

Підсумовуючи сказане про ранньолатенський період в західних областях України, можна відзначити, що окрім появи невеликої кількості окремих пам'яток, тут немає суто латенських культурних явищ. Вплив кельтських культурних осередків на нашу територію був досить слабкий. Місцеве населення, що залишило пам'ятки названих типів, лишалось ймовірно весь цей час на місці й розвивало далі свою культуру незалежно від сторонніх впливів. Згадані пам'ятки — це підвалини, на яких в добу полів поховань починають розвиватися нові культурні явища. Слід, проте, зауважити, що, крім цього, чималу роль у формуванні цих нових культур відіграли також скіфське і кельтське сусідство. Поглиблені дослідження, ґрунтовані на нових матеріалах, мають виявити, як проходив історичний розвиток місцевої людності, а також визначити місце та значення сторонніх впливів у ньому.

В останні століття до н. е. на території західних областей України з'являються нові групи пам'яток, розвиток яких припадає на перші століття н. е. Мова йде про групи липицьку і переворську, що мають деяку кількість пам'яток, датованих цілком певно останнім століттям до н. е.

Найновіші археологічні дослідження виявили, що липицька група вже на початку нового літочислення займає територію, яку в попередні періоди займали послідовно культури з південними зв'язками. Остаточне оформлення цієї культури припадає на останнє століття до н. е., про що свідчать деякі латенські пам'ятки, про які згадано вище. Крім цього, тут є ще група предметів раннього характеру, що походять з поховань і селищ липицького типу. До цієї групи належать: профільована фібула з ажурним державом з Городниці, Городенського повіту¹¹, дві бронзові фібули подібного ж типу і срібна сакральна посудинка з Колоколина, Рогатинського повіту¹², та бронзовий браслет з гудзиками з Липиці Горішньої, Рогатинського повіту¹³. В кераміці липицької групи також є багато форм латенського характеру.

Приблизно в той же час, тобто в останнє століття до н. е., в надріччі верхньої частини Західного Бугу з'являються перші пам'ятки переворської групи, розквіт якої також припадає шойно на перші століття н. е. Докладніше займемося цими пам'ятками далі, а зараз відзначимо її ранні форми, які свідчать про зв'язок з пізнім латенським періодом. Це грушкоподібна посудина з Бендюги, Сокальського повіту,

¹¹ M. Smiszk o, Stan i potrzeby badań nad okresem Cesarstwa rzymskiego w południowo-wschodniej Polsce. Wiadomości Archeologiczne XIV, Warszawa, 1936, табл. XVII, рис. 3.

¹² M. Smiszk o, Znalezione z Kotokolina..., табл. XV, 3.

¹³ M. Smiszk o, Kultury wczesnego okresu epoki cesarstwa rzymskiego w Małopolsce Wschodniej, Lwów, 1932, с. 159, табл. XIV, 12.

два залізні вістря списів з повирізуваними краями та орнаментом на поверхні з Дорогичівки, Заліщицького повіту, і Маркової — Підгаєцького. В похованнях, датованих I ст. н. е., також виявлено деяку кількість типових латенських предметів. Так, з Гринєва, Бібркського повіту, відомі: довгий залізний меч, прикрашений на поверхні, орнаментоване вістря списа, острога з товстого залізного дроту тощо, а з поховання в Лучці, Тернопільського повіту, відома пізньолатенська фібула. Згадані пам'ятки, правда, не розв'язують проблеми про датування окремих поховань чи могильників латенським періодом, проте вони свідчать про зв'язки переворської групи з тим періодом.

Така стисла характеристика історико-археологічної ситуації в останні століття до н. е. на території західних областей УРСР.

Резюмуючи сказане в цьому розділі, ми вважаємо, що в латенський період на території західних областей не було культурних виявів, які пов'язувалися б тісно з розвитком кельтської культури і були б залежні від цього розвитку. Залишається на давніх землях населення, що залишило пам'ятки висоцького типу, а в південній смузі нашого краю також не помітно в той час більших культурно-етнічних змін. Взагалі можемо вважати, що в західних українських землях лишається давнє населення, що жило тут і в гальштатському періоді. Воно приймає деякі сторонні культурні впливи, що приходять сюди з лівнічного заходу (скринькові і підклошеві поховання), далі з південного сходу (впливи скіфські), пізніше і з півдня (окремі предмети латенсько-кельтського характеру). Поки що ми не можемо вяснити, яку роль відіграли ці впливи в змінах, що мусили відбутись протягом латенського періоду в розвитку культури місцевої людності. Це є завданням майбутніх археологічних досліджень.

II

Картина культурних виявів у добу полів поховань на території західних областей України досить різноманітна.

Серед населення південної смуги краю формуються ще в останнє століття до н. е. пам'ятки липицького типу. Тілоспалювальні поховання цієї людності плоскі, без насипів. Старанно перебрані спалені людські кістки складалися в посудину, яку ставили в ямку, а зверху прикривали другою посудиною, великим фрагментом посудини або каменем. Між кістками знаходяться різні дрібні предмети: фібули, пряжки, ножі, шила, пряслички та інші; всі вони з виразними слідами дії вогню. Тілоспалювання відбувалось на самому могильнику, в призначеному для цього місці.

Крім поховань, досліджено також деякі селища Липицької культури. Особливо уваги заслуговують щодо цього залишки хат та інших господарських споруд. Так, у Незвиськах, Городенського повіту, виявлено обриси п'яти хат чотирибічної і півкруглої форми, що частково були заглиблені в ґрунт. Недалеко від одної з цих хат знайшлася кругла склепелена печ. В Голіградах і Новосілці Костюківій, Заліщицького повіту, під час пробних досліджень виявлено по одній чотирибічній хаті з печами в одному з кутів. В Залізцях, Бібркського повіту, виявлено залишки круглої склепеленої печі. В інших багатьох селищах цієї

культури не проведено поки що систематичних досліджень¹⁴. Виявлені житлові споруди липицької групи мають не однакову форму. Одні споруди — це хати з овальним або приблизно півкруглим планом, які ми знаємо з селища в Незвиськах¹⁵. Друга група — чотирибічні в плані споруди, що відомі з Незвиська¹⁶ і по одній з Голіград і Новосілки Костюкової¹⁷.

З господарських споруд, виявлених в цих селищах, окремої уваги заслуговують печі. Вони знаходяться в самих спорудах або поза ними. В більшості відкритих хат знайшлися тільки звичайні вогнища, але в Голіградах і Новосілці Костюкової виступають високорозвинені форми чотирибічних склеплених печей. Немає сумніву, що між існуванням цих двох різних видів печей пройшов значний час, протягом якого на місце примітивного вогнища приходить ускладнена споруда критої печі. Ця зміна мала статися в Липицькій культурі поміж I та IV ст. н. е., ймовірно під провінціально-римським впливом.

Другу форму мають печі, що стояли окремо поза хатами (Залізі, Незвиська). Вони круглі в плані і мають стіжкувате склепіння. За призначенням — це гончарські печі, — про що свідчить велика кількість перепалених уламків глиняних посудин, які залишилися в розколинах пічного горна і біля печей. Подібні гончарські печі, але ще складнішої форми, відомі з Голині, Калуського району, і з Неслухова, Новомилятинського району, з території поселення культури полів поховань черняхівського типу.

У наявних матеріалах липицької групи переважає кераміка. Вона двоякого роду: одна — точена на гончарському крузі, друга — ліплена вільноруч. Посудини, зроблені на гончарському крузі, виготовлялися з відмуденої глини, були завжди добре опалені, а їх поверхня гладка, часом лискована, переважно сірого та чорного кольору. Посудини, ліплені вільноруч, виготовлені з нечищеної глини або з глини, в яку навмисне домішано піску, кварцю або дрібнотовчених камінців. Вони переважно слабо опалені, поверхня їх шаршава, коричневого або брудносірого кольору з різними відтінками. Серед посудин другої групи трапляються вироби, виготовлені старанно, гладкі на поверхні і добре опалені, в яких помітне прагнення наслідувати форму й техніку посудин, зроблених на гончарському крузі. Двоякого роду кераміка — яскравий доказ того, що поряд з посудинами, виготовленими домашнім способом, вживалися вироби, виготовлені ремісниками-гончарями.

Провідною формою кераміки, робленої на крузі, в Липицькій культурі є широкі чарки на високій ніжці, що нагадують келіхи грецької античної кераміки. Вони мають висоту до 20 см, часто з широкими поземими вінцями, що прикрашені геометричним лискованим орнаментом. Подібні мотиви виступають часто також у середині таких посудин. Друга характерна форма цієї групи — малі глечики з двома ручками, що виходять вище вінців посудини, прикрашені помірно лискованим геометричним

¹⁴ M. Smiszkó. Osady kultury lipickiej, Lwów, 1934, с. 29.

¹⁵ Там же, с. 3, рис. 1, 1, 2-а.

¹⁶ Там же, с. 3, рис. 1, 4, 5.

¹⁷ T. Sulimirski, Trzy chaty przedhistoryczne, Lwów, 1934, с. 35, рис. 1 і с. 39, рис. 2.

орнаментом. Крім цього, тут виступають ще біконічні або опуклобокі горщики, глеки з ручкою, чарки тощо.

У групі посудин, ліплених вільноруч, переважають горщики біконічної і тюльпаноподібної форми. Останній керамічний тип має давню місцеву традицію, бо це одна з провідних форм висоцької групи гальштатського періоду. Далі дуже характерні для цієї групи невеликі, товстостінні, конічно-розвернуті кухлики з великою ручкою. Крім того, тут є ще багато опуклобоких горщиків і непрофільованих мисок. Ці посудини переважно шарпаві на поверхні, часто нерівно формовані і слабо опалені. Тільки подекуди трапляються горщики, виготовлені старанно, поверхня їх гладка, часом прикрашена вглибним орнаментом. Орнаментативні засоби обмежувались ямочками, пластичними гудзиками та валочками, розміщеними на поверхні посудин поодиноці або групами.

З інших виробів заслуговують на увагу насамперед фібули. Це переважно гостропрофільовані форми, а також імпортовані фібули, прикрашені емаллю.

Кількісно значну групу становлять малохарактерні, дрібні предмети: залізні ножі, шила, глиняні прясельця різної форми і дрібні прикраси, головним чином намистини. Окрема група пам'яток липицького типу — це римські імпортовані речі. Серед них переважають римські монети, знайдені поодиноці або в скарбах, датовані переважно періодом від половини I ст. н. е. до половини III ст. н. е. З інших імпортованих предметів варті уваги: бронзова вотивна ручка з Мишкова, Борщівського повіту, статуетки Ізиди з Жабинець, Копичинецького повіту, з Камінки Великої, Коломийського повіту, з Могильниці, Терембовльського повіту, і Синькова, Заліщицького повіту, та скляна чарка з Борщева. З Колоколина, Рогатинського повіту, походять фрагменти двох бронзових посудин з ручкою, прикрашеною масками Пана. До цієї групи пам'яток слід залічити ще фрагменти посудин „terra sigillata“ з Звенигороду, Бібрського повіту¹⁸. Згадані імпортовані речі свідчать, що населення липицької групи було в постійних торговельних та культурних зв'язках з римськими провінціями.

Пам'ятки липицької групи розмістилися в річищі верхнього Дністра. Східна границя, за сучасними дослідженнями, знаходиться на р. Збручі, але наступні дослідження дозволять напевно перенести її далі в південно-східному напрямі.

Поселення липицького типу датується періодом між останнім століттям до н. е. і кінцем III ст. н. е. Проте, на підставі матеріалу, що походить з деяких селищ цього типу, ми можемо вже тепер поширити хронологічні межі Липицької культури на всю пізню добу полів поховань¹⁹.

Населення Липицької культури займалось хліборобством, а почасти тваринництвом. Про це свідчать кістки свійських тварин, рогатої худоби, овець і кіз, знайдені в культурних шарах липицьких селищ. Деяка кількість кісток диких тварин — оленя, серни, дикого кабана — свідчить про певну роль мисливства у заняттях цього населення. Гончарство, що

¹⁸ Записки Наукового т-ва ім. Шевченка. Львів, 1931, с. 1 і далі.

¹⁹ M. Smiszko, Osady kultury lipickiej, с. 28.

перетворилось, мабуть, у ремесло, засвідчене гончарськими печами з деяких липицьких осель і великою кількістю гарної кераміки. Місцеві майстри виготовляли також для власних потреб дрібні предмети з заліза і бронзи: пряжки, кресала та деякі роди фібул.

Аналізом матеріалів липицької групи доведено живі зв'язки з південним, дако-гетським, світом. Носіїв цієї культури ми можемо пов'язувати з гетським племенем костобоків, що жило найдалі на півночі. Липицька культура — це не нова етнічна експансія в верхнє Подністров'я в добу полів поховань, це тільки нове культурне обличчя населення, що жило тут здавна.

У крайній південній смузі західних областей, на Карпатському Підгір'ї з'являються в перші століття н. е. тілоспалювальні кургани, розміщені групами від кількох до кількадесятьох на одному місці. Вони становлять окрему групу — тип підкарпатських курганів, виявлений лише в останні довоєнні роки. Поки що ми не знаємо селищ цієї людності, яка ховала небіжчиків в цих курганах, а самі поховання не дають певного уявлення про матеріальну культуру й побут цього населення.

Поховання ці є кургани з тілоспалюванням на місці поховання. Під земляним насипом, на давньому поземі, виступають залишки великого вогнища: перепалений ґрунт, вугілля, попіл, перепалені керамічні фрагменти, а між ними куски спалених людських кісток. Спалені людські кістки здебільшого зсипались в посудину і з нею ставились в одну з ямок, які в різній кількості (від 1 до 9) виявлено в окремих похованнях, або ж зсипались просто в одну з ямок без жодного схову. Це попілницький і ямовий ритуали. Крім того, виявлено ще інші способи похорону, при яких кістки згортались на купку на поверхні вогнища (поверхневий ритуал), або невиділені присипались землею на місці спалення разом з рештками вогнища (шаровий ритуал). Усі ці способи похорону свідчать про велике старання добре сховати тлінні останки померлого.

В інвентарі цих підкарпатських курганів переважає кераміка, яку з погляду техніки виробу можна поділити на дві групи: ліплену вільноруч і роблену на гончарському крузі. Окрему групу становить привізний посуд. Найбільш типові посудини першої групи — непрофільовані, розвернуті глибокі миски, грубо ліплені з нечищеної глини. В другій групі, найчисленнішій в названій культурі, виступають біконічні горщики з профільованим плечиком, глечики з двома ручками, малі мисочки і високі глечики з ручкою. Усі вони з відмуленої глини, добре опалені, а їх поверхня гладка, переважно сірого, рідше чорного кольору. Цікава відміна — це посудини, виконані з глини з великою домішкою дрібного піску, в яких поверхня шаршава, наче навмисне посипана піском. Цей рід кераміки хронологічно пізній. З привізної кераміки відзначаються амфори в кількох варіантах.

Керамічний матеріал підкарпатських курганів виявляє виразні зв'язки з провінціально-римською культурою, а далі з кельтською і пізньофракійською. В меншій кількості виступають форми культури полів поховань і доби великого переселення народів. Згадані складники дають в нашій культурі конгломерат, що в цілому різниться від кераміки культури полів поховань і липицького типу, становлячи своєрідну групу.

Інші предмети збереглись в цій культурі тільки в малій кількості через те, що під час спалювання вони згорали разом з померлим. Серед них є кілька фібул, пряжок до пояса, ножиків; намистинок та інших дрібниць. Вони мають велике значення при встановленні хронології та виявленні культурних зв'язків. Так, серед них є предмети надбалтійсько-пруського типу: арбалетоподібні фібули з персями на стрижні, пряжка до пояса у вигляді великого прямокутника, бронзовий щитик з прорізним орнаментом, частина срібного нашійника, повитого навкруги тонким дротом. Крім того, тут є ще група дрібних пам'яток, що своїм типом нагадують вироби культури полів поховань та інших сучасних культур Східної та Середньої Європи. Сюди належать: бронзова дротяна фібула з підігнутою ніжкою, рівнобічна фібула пізнього типу, скляна чарка з емалевим орнаментом, срібна півкругла пряжка, залізний браслет, кубооктоедричні намистини, кістяний гребінь з дугастою спинкою та ін.

Підкарпатські кургани виступають вузькою смугою на Карпатському Підгір'ї. З заходу границею її є р. Свіча, із сходу — р. Черемош, яку слід вважати східною межею досліджень, зумовленою державним кордоном колишньої Польщі. Проте, є певні відомості, що аналогічні пам'ятки є й далі на південному сході та півдні (Глибока на Буковині, Касольт б. Германштадту в Семиграді). Хронологічно рамки цього поселення замикаються між III і початком VI ст. н. е.

Господарський характер населення, що залишило підкарпатські кургани, можна визначити поки що тільки на підставі географічного розміщення пам'яток. Впадає у вічі, що всі виявлені поховання цього типу містяться в підгірській області. Ця частина краю багато порізана та складчаста, має високі горби, яри потоків та річок, вкрита великими лісовими смугами. Вона могла бути придатною тільки для випасу худоби і мисливства. Землеробство могло бути тут тільки на присадибних ділянках. Виходило б, що це було осіле скотарське населення. Доказом їх осілості є довготривале використання окремих могильників, на яких, як виявлено, поховання тривало приблизно протягом 150 років. На цій підставі треба вважати, що принаймні так довго заселялись окремі, поки що не виявлені, селища цієї людності. Аналізом матеріалу культури підкарпатських курганів доведені живий торговельний обмін і культурні зв'язки з усіма сусідніми племенами, зокрема з племенами, що жили в римських провінціях.

Не легка справа визначити етнічну належність культури підкарпатських курганів. Її не можна пов'язувати з жодною етнічною групою, виявленою до цього часу в західних областях в добу полів поховань. Не належить вона також ніякому з тих східних племен, що в перші століття н. е. появлялися на сусідніх землях нинішньої Румунії і Угорщини. Певне тільки, що з липицькою групою поєднує підкарпатські кургани ряд аналогічних або споріднених елементів. Більш того, можна сказати, що коли існують між цими двома групами пам'яток відміни, то їх можна пояснити різницею в хронології або зміною культурних центрів, що діяли на обидві поселенські групи. В Липицькій культурі виступає багато кельтських елементів, в підкарпатських курганах — багато прямих чи посередніх провінціально-римських впливів. Отже, в обох згаданих явищах на перший план виступають південні зв'язки.

Щодо етнічного визначення липицької групи стверджено, що це північне відгалуження дако-гетської культури²⁰, яке належало одному з дакських племен, правдоподібно — костобокам. Виходячи із спорідненості підкарпатських курганів з липицькими пам'ятками, можна вважати їх належними якомусь спорідненому пізньодакському племені. Ось що ми можемо поки що сказати щодо визначення етнічної приналежності підкарпатських курганів.

Закінчуючи короткий огляд підкарпатських курганів, ще раз зазначаємо, що їх виявлено тільки в останні довоєнні роки, і тому багато чого є тут ще неясного. Майбутні польові дослідження дадуть нові матеріали, що заповнять наявні зараз прогалини. Це може внести деякі поправки щодо їх поширення, хронології та культурних зв'язків і створити основу для остаточного етнічного визначення.

Обидві описані групи пам'яток, липицька і підкарпатських курганів, займають південну частину західних областей України, північна границя яких ледве заходить за межі долини Дністра. Далі на північ від цієї смуги розмістились пам'ятки переворської групи, що з'являються в річищі Сану і верхньої частини Західного Бугу наприкінці латенського періоду. Починаючи з того часу, вони займають щораз ширші смуги, доходять в перші два століття н. е. до Дністра і переступають його далі в південному напрямі. Характерні для цих пам'яток тілоспальовальні поховання без насипів знаходять в невеликих групах або поодиноці. Спалені кістки мерця складались в посудину-урну разом із спаленими на вогнищі частинами одягу, прикрасами та зброєю, а зверху прикривались меншими посудинами, умбами щитів або каменями. Наявність зброї в чоловічих похованнях — це одна з основних ознак переворських пам'яток. Поселень, що відповідали б цим похованням, в західних областях УРСР поки що не відомо, а тому й уявлення про такі поселення досить неповні.

Кераміка переворського типу, вся ліплена ручним способом, відзначається старанним виконанням і гладкою, лисковою поверхнею, прикрашеною часто вглибленим геометричним орнаментом. Двоконічні посудини і малі неглибокі мисочки — є основними формами переворської групи в перші століття н. е. Крім того, тут є багато двоконічних і онуклобоких посудин, виготовлених з нечищеної глини з шаршавою поверхнею в різних відтінках сірого і жовтого кольорів. В пізніх похованнях трапляються, правда, дуже рідко, посудини, зроблені на гончарському крузі, що свідчить про зв'язки з південними сусідами — населенням так званої Липицької культури.

Зброя репрезентована залізними частинами щитів, мечами, наконечниками списів, ратищами та острогами різних типів. Мечі і наконечники списів знаходяться в похованнях часто в погнутому, за ритуалом, стані. Наконечники стріл з'являються пізно і тільки зрідка. Мечі обосічні, 70—92 см завдовжки, мають видовжені черенки для ручки. Всі згадані залізні предмети добре просліджені в типологічному розвитку і тому становлять основу хронологічного визначення окремих етапів розвитку пам'яток переворського типу.

---

²⁰ M. Smiszkó. Kultury wczesnego okresu, с. 177.

Окремо слід згадати про фібули. Найстарішою в нашій групі є бронзова одночастинна фібула з Лучки, Тернопільського повіту, і дві гостро профільовані фібули з Гринєва, Бібркського повіту, що датуються I і початком II ст. н. е. До пізніших належать дві залізні двочастинні фібули з поверхнею, інкрустованою сріблом, з Гринєва, і одна залізна — з Звенигороду, Бібркського повіту; вони датовані III ст. н. е. Найпізніша фібула цієї культурної групи походить з Іваня Золотого, Заліщицького повіту, і датується кінцем III ст. н. е.

Крім цих пам'яток, є ще багато дрібних, малохарактерних виробів: пряжок до поясів, залізних ключів, ножики, ножиць, голок, дрібних прикрас та намистин різної форми і величини, виконаних з усякої сировини.

Як сказано, найстаріші пам'ятки переворського типу в західних областях походять з останнього століття до н. е., а найпізніша знахідка датується кінцем III ст. н. е. Цікаво, що незважаючи на відносно довгий період, в якому виступають пам'ятки переворського типу на території західних областей УРСР, не виявлено до цього часу ні великого могильника, ні селища цієї людності. Гідно уваги також, що вплив переворської групи на культуру сусідніх племен не помітно. Відсутність селищ цього роду можна пояснювати недостатністю польових дослідів, але вона може свідчити й про периферичний та перехідний характер переворських пам'яток в західних областях.

Наприкінці III ст. н. е. переворські пам'ятки тут зникають і одночасно вони з'являються далі на півдні, в Румунії та Угорщині, де їх датують періодом від 250 р. н. е.²¹

Незрівняно більшу роль у формуванні культури місцевої людності відіграє культура полів поховань. Її величний розквіт на Придніпров'ї припадає якраз на той час, коли з нашої території зникають переворські пам'ятки і на їхнє місце входять пам'ятки черняхівського типу. Систематичних досліджень селищ і могильників цього типу поки що не провадилось, проте на підставі матеріалів, що в нас є, можна скласти загальне уявлення про культуру цього населення.

Характерні для культури полів поховань плоскі поховання з тілоспалюванням або тілопокладанням з'являються в західних областях поодиночі або невеликими групами; більші могильники відомі поки що тільки на Волині. Крім поховань, відомі також селища, хоч систематично досліджено тільки селище в Неслухові, Новомилятинського району, а на інших проведено щонайбільше пробні дослідження.

Пам'ятки культури полів поховань групуються в нас в річищах верхнього Дністра, Західного Бугу і Сану, отже вони покривають майже всю територію західних областей України, крім підкарпатської смуги.

Культуру цього населення добре характеризує матеріал з неслухівського селища, що його нерухомі пам'ятки публіковано К. Гадачеком²². Найважливіші з них це рештки хат та господарських споруд. Загалом виявлено тут 18 чотирибічних хат, побудованих з дерева, а зверху обмазаних глиною. Вони мають різну величину: в середньому

²¹ K. Diculesscu. Die Wandalen und Goten in Ungarn und Rumänien, Leipzig, 1923, S. 13.

²² K. Gadaczek, Z badań archeologicznych w dorzeczu Bugu, Grabarka Nie-sluhowska, Teka Konserwatorska, K. II. Lwów 1900, s. 44, i s. 71.

5 м завдовжки і 3,5 м завширшки, хоч були хати також менші і більші за ці середні розміри. В кількох випадках знайдено під долівкою хати льохи — великі заглиблення овальної форми з діаметрами приблизно 3 і 3,5 м. В деяких з хат виявлено залишки глиняної печі, хоч частіше зустрічаються звичайні відкриті вогнища, що вміщались на долівці на товстій глиняній підмазці.

Окремої уваги заслуговують печі, виявлені на вільній площі поза хатами. Вони двоякого роду: пекарські і гончарські. Пекарські мали просту конструкцію: кругле дно коло 1 м в діаметрі, виліплене товстим шаром глини, а зверху стіжкувате склепіння. Складніша конструкція гончарських печей. Вони в плані також круглі, з діаметром днища коло 1,4 м в середньому, а зверху прикриті стіжкуватим склепінням. Днище їх було подвійне: нижнє — суцільне, верхнє — дірчасте. В коморі поміж днища доходило вогнище, яке вміщувалось у видовженому склепленому рукаві, а назовні закінчувалось овальною площадкою. Такі печі виявлено в західних областях також і в інших пунктах (Голинь, Калуського повіту, Струтинь Нижній, Долинського повіту). Докладні аналогії для споруд цього роду ми знаходимо в провінціально-римській культурі, і їх слід вважати одним, хоч і не поодиноким, провінціально-римським елементом, що свідчить про культурні взаємини нашого населення з центрами цієї культури.

З дрібних пам'яток культури полів поховань заслуговує на увагу, насамперед, кераміка, в якій переважають вироби, виточені на гончарському крузі. Вони виготовлені з відмуленої глини, добре опалені, мають гладку, часом лисковану поверхню, прикрашену гладженими або вглибленими мотивами рівних, зубчастих і хвилястих смуг, розміщених поодинокі або групами в різних комбінаціях. Виступають також пластичні орнаменти: рельєфні пружки, овальні заглибини, ряди малих ямочок тощо.

З посудин дуже характерні великі миски з горизонтальними вінцями і трьома ручками на ободі. Вони відомі в нашій групі в кількох зразках. Так, посудина з Целієва, Копичинецького повіту, виконана з глини в суміші з піском, має профіль лагідний, а не гострий, як в подібних посудинах з Черняхова. Фрагменти таких посудин відомі ще з Неслухова, але тут вони гостро профільовані і цілком нагадують черняхівські вироби. Друга характерна форма — це глек з низько осадженим двоконічним бочком, високою шийкою і колінчасто зігнутою ручкою. Крім того, в цій групі є багато гостро профільованих мисок та опуклобоких горщиків різної величини. З інших керамічних виробів слід згадати ще про великі горщики для зберігання припасів їжі. Вони високі, від 50 до 68 см, з малим дном, помірно опуклим бочком та широкими горизонтальними вінцями, нагадують грецькі піфоси. Вони відомі з Осівцеь, Тернопільського повіту, Неслухова і Добромиля.

Група посудин, ліплених ручним способом, виявлена також численно. З інтересніших форм відомі тут стрункі опуклі горщики з шаршавою поверхнею, малі чарки з вушком, непрофільовані миски, кухлики, малі горщики тощо.

Окрему групу складають посудини, що імітують провінціальні римські вироби. Це, наприклад, посудини з чотирма поздовжніми загли-

бинами на бочку, малі амфори з бочком яйцеподібної форми і двома ручками, імітація римського світильника та ін.

Серед привізних посудин зустрічаються в більшій кількості тільки струнки глиняні амфори з гострим дном і двома ручками.

Скляних виробів у нашому інвентарі культури полів поховань небагато. Крім дрібних намистин, зустрічаються тільки чарки, відомі з різних місцевостей.

З металевих імпортованих речей слід згадати бронзовий глек з Кам'янки Бузької та емальований дармовис із Залісся, Борщівського повіту.

Зброя репрезентована в цій культурі невеликою кількістю пам'яток. З них заслуговують на увагу три інкрустовані сріблом залізні вістря списів з Камениці, Ярославського повіту²³, з Розвадова на Сані²⁴, і Сушична, Ковельського повіту²⁵. Сюди належать ще залізні вістря списа і стріли, нижче окуття держака списа та дві залізні остроги пізнього типу — всі з Неслухова.

Дрібних предметів, що виготовлені з різної сировини заліза, бронзи, кістки, каміння тощо, знайдено в селищах і похованнях дуже багато. Найважливіші з них — срібні, бронзові і залізні фібули. Переважають двочастинні арбалетоподібні форми, часто з персневіми прикрасами на стрижні. Крім згаданих, виступають ще форми з підгнутою ніжкою пізнього типу. Інші металеві вироби — це серпи, ножі, окуття заступів, стругачі, долота та інші дрібні знаряддя. З кістяних виробів заслуговують на увагу гребені з дугастою спинкою, долота, шила, багато також намистин різної форми, серед яких характерні кубооктоедричні намистини з каоліну і скляної маси. Реєстр пам'яток доповнюється ще глиняними прясельцями кулястої, конічної або біконічної форми.

Поселення з культурою полів поховань черняхівського типу займають у перші століття н. е. майже всю територію західних областей, коли не брати до уваги вузької смуги між Дністром і Карпатами, що зайнята в цей час курганною культурою. На сході наша група поєднується з культурою полів поховань Подніпров'я, а на північному сході переходить на Волинь. Поки що важко точно визначити північно-західні та західні межі поселення цієї культури в її сусідстві з поселеннями переворського типу. Пам'ятки цих двох культурних різновидностей (полів поховань і Переворської) перекривають себе так, що, наприклад, переворські поховання виявлено на південному сході навіть поза Дністром, а пам'ятки черняхівського типу переходять у західному напрямі поза Західний Буг і Сан.

Така була картина поселень в III ст. н. е. Пізніше вона змінилась, оскільки пам'ятки переворського типу зникають із західних областей і на їх місце приходять пам'ятки культури полів поховань. Південну межу пам'яток черняхівського типу ми зможемо визначити тільки після проведення дальших польових досліджень та аналітичного вивчення зібраних матеріалів. Поки що ми мусимо провадити її північним рубезем

²³ A. Su m o w s k i, Grot z runicznym napisem z Suszyczna, Wiadomości Archeologiczne, II, Warszawa, 1876, с. 49—61.

²⁴ М. Смішко, Вістря на спис із рунічним написом з Розвадова над Саном, Літопис Бойківщини, 5, Самбір, 1935.

²⁵ W. Antoniewicz. Żelazne oszczepy inkrustowane z Kamienicy w pow. Jarosławskim, Przegląd Archeologiczny, 1, с. 99.

долини Верхнього Дністра, де вона схрещується з липицькою групою так сильно, що іноді важко визначити, до якого типу поселення належить та чи інша конкретна знахідка. Пізніше, в добу великого переселення народів, помітне поступове нівелювання культурних різниць так, що в кінці на цій території виступає тільки одна культурна група аж до Карпатського Підгір'я.

Поселення культури полів поховань черняхівського типу поки що датується на території західних областей України періодом від III до кінця IV ст. н. е. Це тільки тимчасові хронологічні рамки, бо, ознайомившись з наявним археологічним матеріалом, легко переконатися, що верхня хронологічна границя цього поселення йде значно далі IV ст. н. е.

Носії культури полів поховань — це хлібороби, які займались також тваринництвом. Про це свідчить велика кількість кісток свійських тварин. Менше виявлено кісток диких звірів. Це в свою чергу вказує, що й мисливство відігравало деяку роль у житті цього суспільства.

Численні залізні знаряддя з виразними ознаками місцевого виробництва, високо розвинена кераміка і гончарські печі свідчать про розвиток ремесла, яке задовольняло потреби місцевої людності. Живі торговельні та культурні взаємини зв'язували її з сусідніми племенами, доказом чого є імпортовані речі провінціально-римського походження і предмети прибалтійського типу.

Культура полів поховань черняхівського типу — це матеріальний вияв осілого населення з давніми місцевими традиціями. В ній є багато давніх культурних елементів локального характеру, що переформувалися під впливом великого культурного розквіту часів перших століть н. е. на Придніпров'ї. Ці впливи сприяли жвавішому культурному розвитку місцевих племен. Етнічно цю культуру слід пов'язувати з ранньослов'янськими племенами, проте, наукове обґрунтування цього вимагає нових матеріалів і глибокого дослідження.

* *
*

Культури місцевого населення в ранньолатенській період виявляють зв'язки з попереднім, гальштатським періодом, що помітні і в висоцьких пам'ятках і в Скіфській культурі. Проте, відсутність певно визначених хронологічно пам'яток та недостатність досліджень викликають труднощі при виявленні послідовного розвитку культури кожного етапу протягом латенського періоду, а головню при переході в добу полів поховань перших століть н. е. Деякі дослідники намагались перебороти ці труднощі, приймаючи цю видиму перерву в культурному розвитку за факт, і пояснюють його еміграцією місцевого населення з доточасних селищ. Однак, таке пояснення не має реальних підстав: цьому суперечать пізні етапи розвитку висоцької групи, ряд пізніх пам'яток у Скіфській культурі та окремі пам'ятки латенського типу, розсіяні по всій території західних областей. Треба врахувати, що відсутність більшої кількості латенських форм можна пояснювати ще й недостатнім польовим дослідженням нашої території. Зваживши все це, ми намагалися з'ясувати, що впродовж латенського періоду тут тривав дальший розвиток культур давньої людності.

Після начебто культурного застою в латенський період з добою полів поховань настає час поживавленого культурного розвитку. В південній смузі краю кристалізується в той час липицький тип завдяки відновленню зв'язків з фракійським півднем і римськими придунайськими провінціями.

Ця культура має глибокі місцеві традиції і зв'язки з попереднім періодом, і на цій підставі ми можемо вважати її виявом давнього населення.

Через деякий час на північному Підкарпатті з'являються осілі пастуші племена, які залишили по собі курганні тілоспалювальні поховання, що займають смугу на південь від поселення липицької групи. Аналогії зв'язують цю людність з Буковиною і Семиграддям.

На північ від цієї південної смуги з обома згаданими групами проживали осілі хліборобські племена з культурою полів поховань черняхівського типу. Вони були частиною населення, що в той самий час заселювало східні області України. В річищі верхньої частини Західного Бугу і Дністра виникають ще на переломі нашого літочислення пам'ятки переворського типу, пов'язані з суцільним заселенням території сучасної Польщі творцями пам'яток переворського типу. Ці пам'ятки зникають з нашої території наприкінці III ст. н. е., причому цікаво, що вони не мали значного впливу на формування місцевих культурних груп.

Щодо складного питання про етнічну належність окремих культурних груп доби полів поховання в західних областях ми можемо висловити тільки свою попередню думку. Населення культури полів поховань, яке залишило в нас такі багатотіпові селища, як Неслухів, належить імовірно одному з ранньослов'янських племен. Обидві південні культури — Липицька і підкарпатських курганів — належать етнічно до сусіднього півдня, отже вони ймовірно дакійські! Етнічне визначення носіїв ознак Переворської культури — досить складна справа. Поки що питання перебуває в стадії розробки і наукової дискусії. Остаточне розв'язання його залежить від дослідження пам'яток Переворської культури, основна маса яких знаходиться на польських — слов'янських землях.

Ми добре знаємо, що накреслена тут картина культурно-етнічних відносин на території західних українських земель в добу полів поховань далеко не повна. Значні прогалини виявляються при спробі реконструкції культурних відносин у латенський період. Далі недосить досліджені також селища Липицької культури, а культуру полів поховань черняхівського типу ми трактуємо, спираючись переважно на випадкові знахідки. Для культури підкарпатських курганів ми зовсім не знаємо селищ. Дослідження західної Волині й систематичні розкопки почалися тут тільки в передвоєнні роки. Ще в гіршому стані справа дослідження Північної Буковини; наші відомості про добу полів поховань на цій території обмежуються тільки окремими випадковими знахідками та одним могильником, дослідженим ще наприкінці минулого століття застарілим методом.

Отже, насамперед невістачає матеріалу для заповнення всіх тих прогалин.

Тому перше завдання археологів — провести систематичні польові дослідження селищ латенського періоду і доби полів поховань. Далі треба поглибити вивчення наявних археологічних матеріалів, що

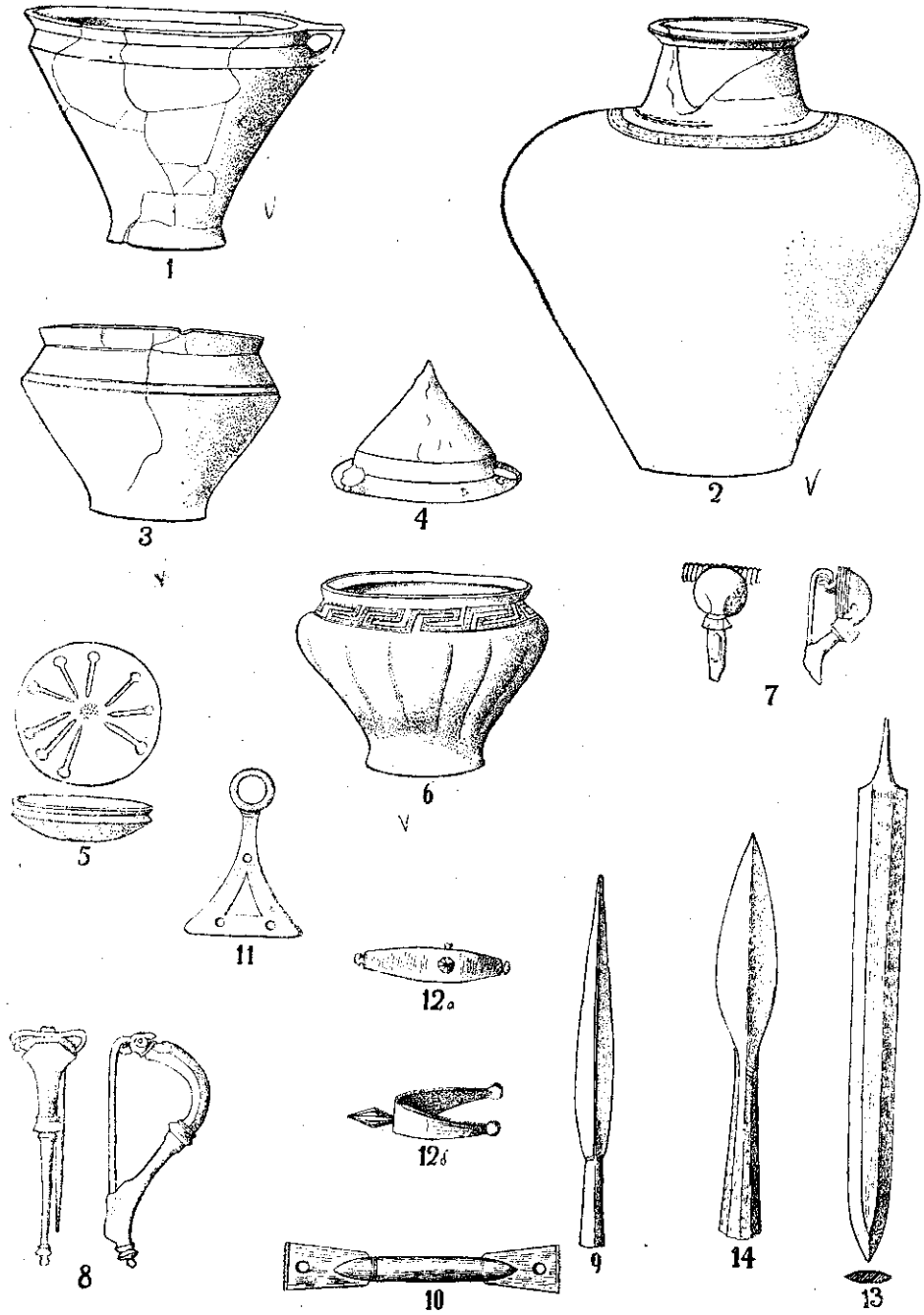
мають спиратися на широку порівняльну основу. Окрему увагу слід приділити критичному розглядові публікацій та наукових праць Румунії, Угорщини, Чехословаччини і Австрії, що межують з Півднем України. Це важлива і разом з тим нелегка праця, бо треба буде викрити і відкинути велику силу тенденційних праць та тверджень німецьких археологів, розроблених в дусі пангерманізму.

Велику увагу треба буде приділити також монографічним і синтетичним роботам, що мають висвітлювати окремі питання доби полів поховань у східних областях України. Без таких праць дослідження археології західних областей неможливе. Робота в цьому напрямі вже почата Інститутом археології Академії наук УРСР і за його планом розширюватиметься рік у рік.

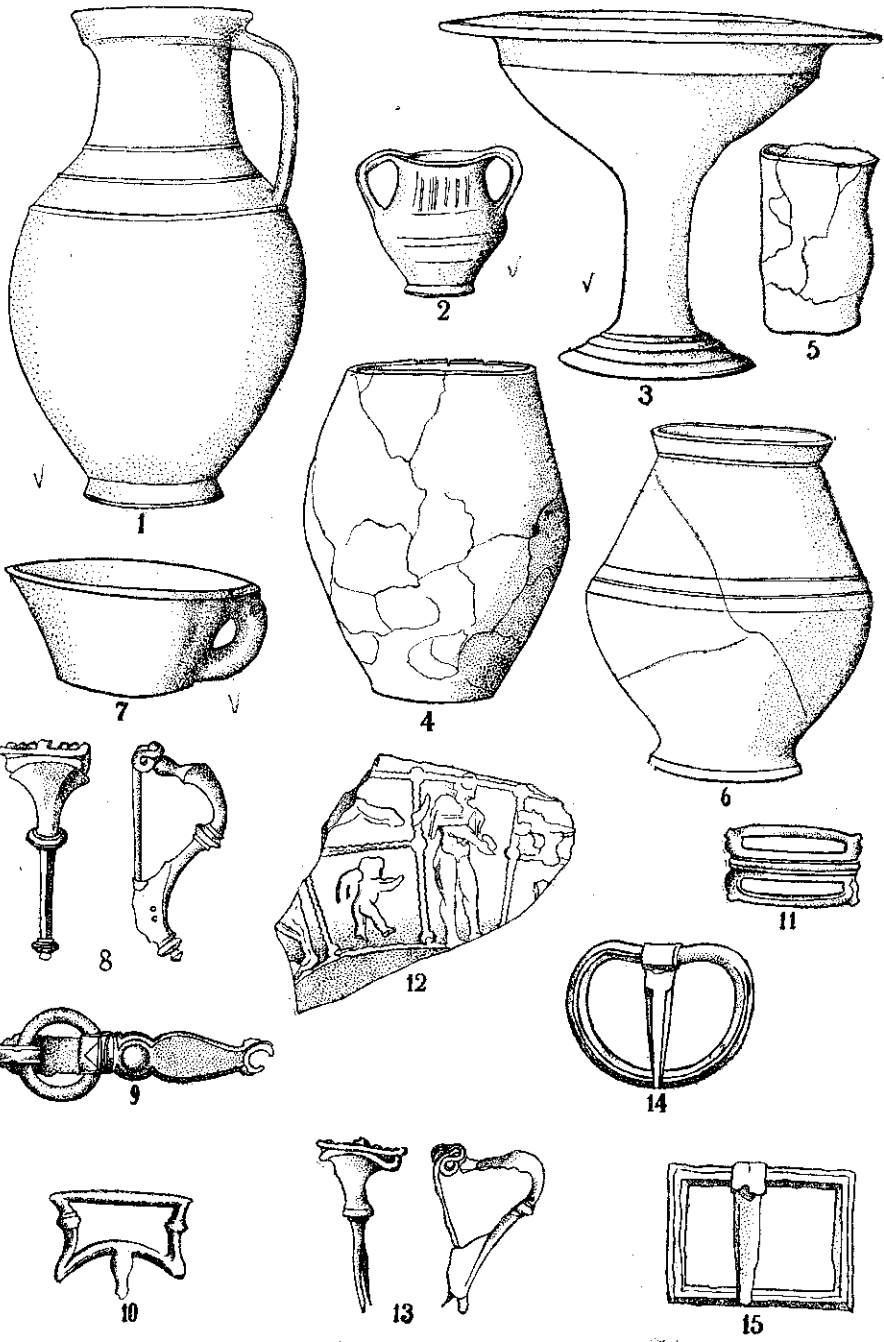
Пам'ятки переворського типу (табл. I)

1. Посудина чорна, лискована — Кристинопіль, Сокальського повіту.
2. Посудина чорна, лискована — Бендюга, Сокальського повіту.
3. Посудина чорна, лискована — Кристинопіль, Сокальського повіту.
4. Умбо щита залізне — Перепільники, Золочівського повіту.
5. Чарка з вглибленим орнаментом на денці — Залісці, Бібркського повіту.
6. Посудина чорна, лискована з вглибленим орнаментом меандру на плечичку — Заріччя, Ярославського повіту.
7. Фібула залізна, інкрустована сріблом — Гринів, Бібркського повіту.
8. Фібула бронзова, гостро профільована — Гринів, Бібркського повіту.
9. Вістря списа залізне — Переводів, Сокальського повіту.
10. Держак щита залізний — Добростани, Городоцького повіту.
11. Закінчення ремня залізне — Добростани, Городоцького повіту.
12. Острога залізна — Петрилів, Товмацького повіту.
13. Меч залізний обосічний — Добростани, Городоцького повіту (довж. 0,8 м).
14. Вістря списа залізне — Добростани, Городоцького повіту.

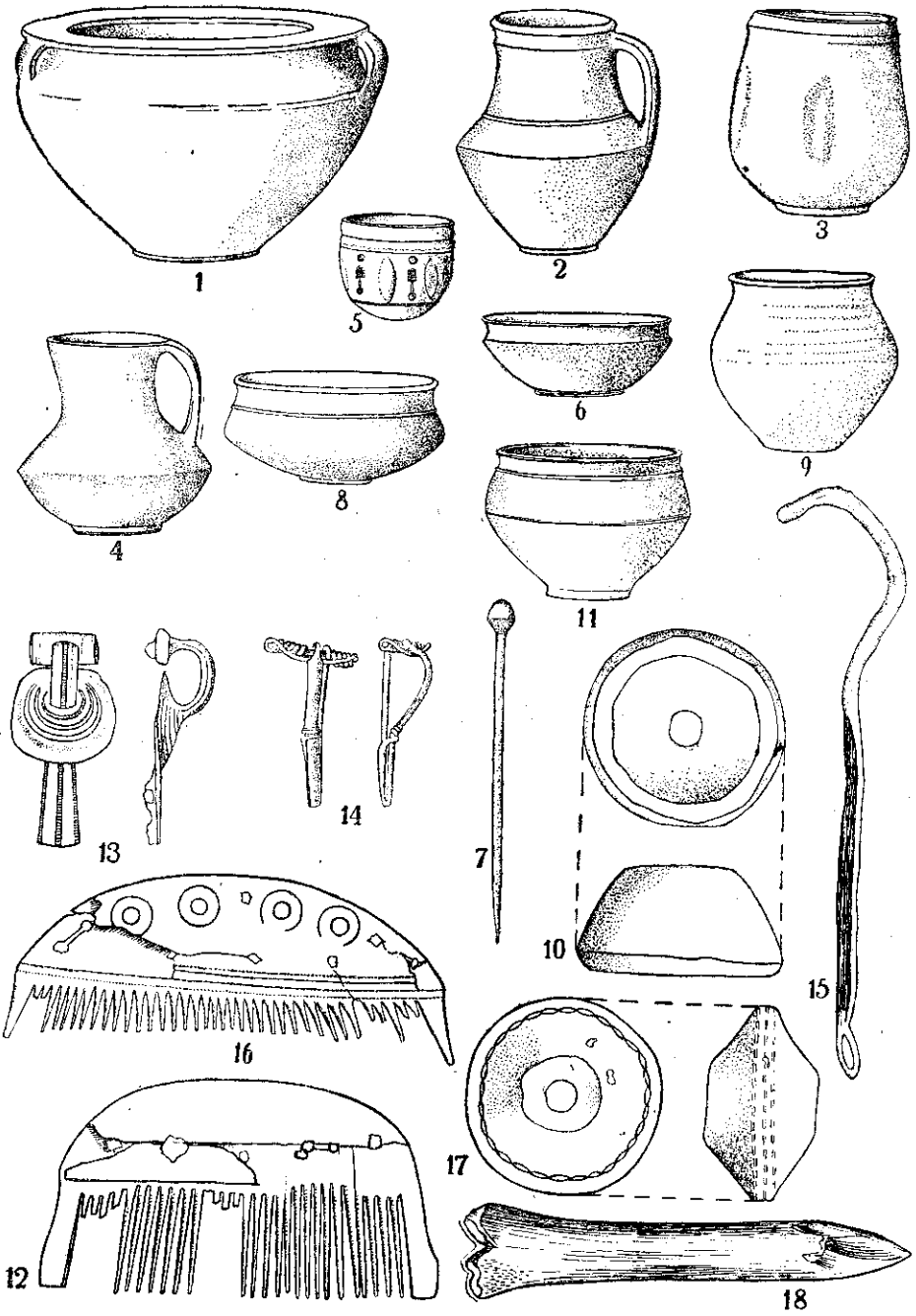
Пам'ятки липицького типу (табл. II)

1. Глек з ручкою — Гринів, Бібркського повіту.
2. Посудинка з двома ручками — Липиця Горішня, Рогатинського повіту.
3. Чарка на високій ніжці — Гринів, Бібркського повіту.
4. Горщик ліплений — Гринів, Бібркського повіту.
5. Горщечок ліплений — Гринів, Бібркського повіту.
6. Горщик двоконічний — Липиця Горішня, Рогатинського повіту.
7. Чарка з ручкою ліплена — Незвиська, Городенського повіту.
8. Фібула бронзова, гостро профільована — Звенигород, Бібркського повіту.
- 9—11. Окуття ременя з бронзи — Колоколин, Рогатинського повіту.
12. Фрагмент „terra sigillata“ — Звенигород, Бібркського повіту.
13. Фібула бронзова, гостро профільована — Гринів, Бібркського повіту.
- 14—15. Пряжки до ременя з заліза — Гринів, Бібркського повіту.

Пам'ятки черняхівського типу (табл. III)

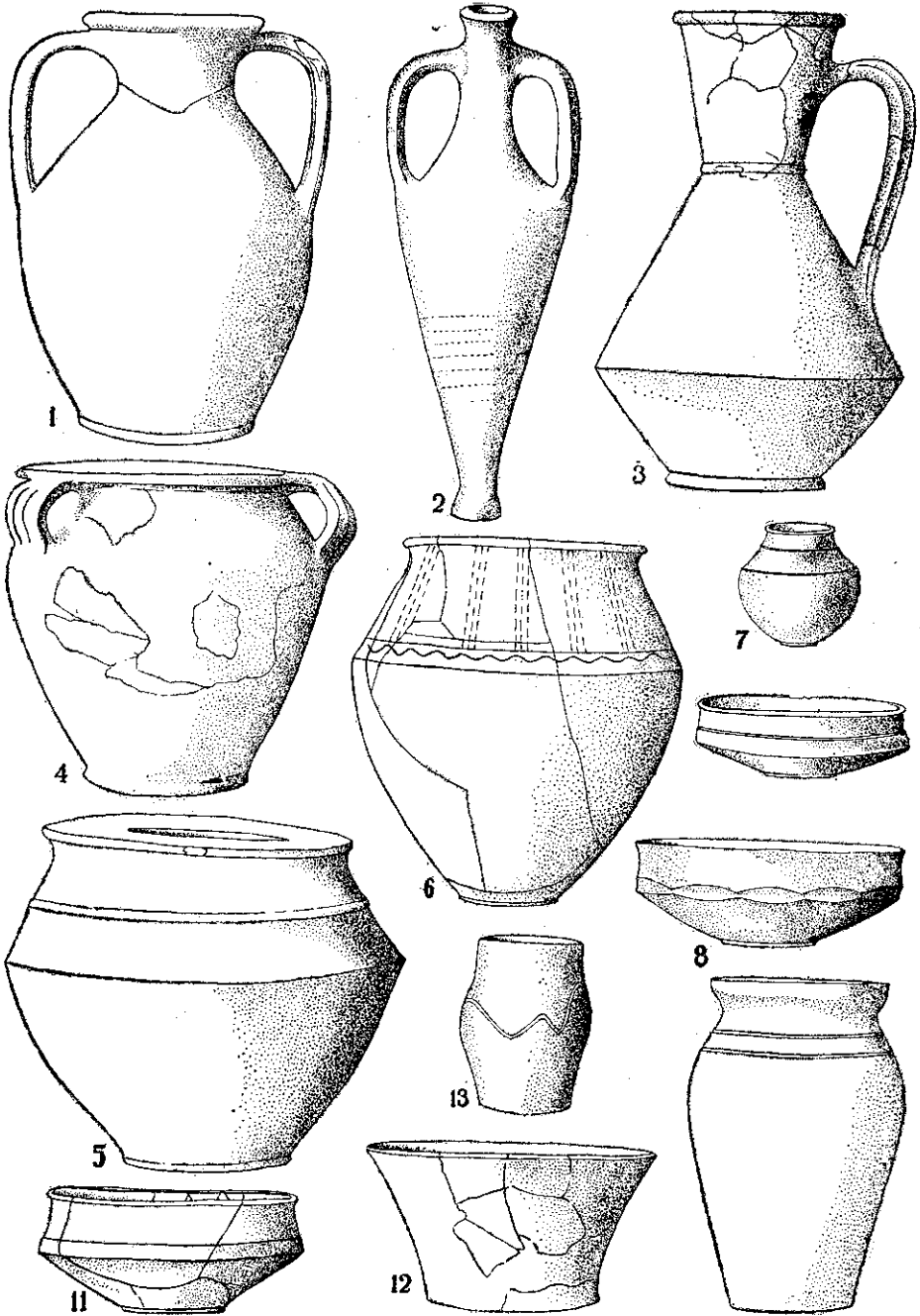
1. Глибока миска з трьома ручками — Целіів, Копиченецького повіту.
2. Глек з ручкою — Сорока, Волинь.
3. Посудина з подовжніми вглибленнями — Романове село, Збарзького повіту.
4. Глечик з ручкою — Клебанівка, Збарзького повіту.
5. Чарка типу „terra nigra“ — Терпелівка, Збарзького повіту.
6. Миска з лискованою сірою поверхнею — м. Терембовля.
7. Шпилька з заліза — Неслухів, Кам'яно-Бузького повіту.
8. Миска двоконічна — Сорока, Волинь.
9. Горщик з шаршавою поверхнею — Романове село, Збарзького повіту.
10. Прясличко глиняне — Неслухів, Кам'яно-Бузького повіту.
11. Посудина двоконічна з чорною лискованою поверхнею — Терпилівка, Збарзького повіту.
12. Кістяний гребінь — Неслухів, Кам'яно-Бузького повіту.
13. Фібула бронзова — невідома місцевість, західні області УРСР.
14. Фібула з підігнутою ніжкою, бронзова — Городниця, Городенського повіту.
15. Ключ залізний — Неслухів, Кам'яно-Бузького повіту.
16. Гребінь кістяний — Неслухів, Кам'яно-Бузького повіту.
17. Прясличко глиняне — Неслухів, Кам'яно-Бузького повіту.
18. Вістря кістяне — Неслухів, Кам'яно-Бузького повіту.

Кераміка культури підкарпатських курганів (табл. IV)

1. Глечик з двома ручками — Струтинь Нижній, Долинського повіту.
2. Амфора привізна — Ганів, Коломийського повіту.
3. Глечик з ручкою — Перерісль, Надвірнянського повіту.
4. Горщик з трьома ручками — Марківці, Товмацького повіту.
5. Горщик двоконічний з поземими вінцями — Мишин, Коломийського повіту.
6. Горщик двоконічний з лискованим орнаментом на плечики — Корнич, Коломийського повіту.
7. Горщечок — Стопчатів, Коломийського повіту.
8. Мисочка з овальними зрізами на переломі — Мишин, Коломийського повіту.
9. Горщик стрункий з шаршавою поверхнею — Мишин, Коломийського повіту.
10. Мисочка гостро профільована — Трач, Коломийського повіту.
11. Мисочка двоконічна — Трач, Коломийського повіту.
12. Миска глибока, ліплена — Марківці, Товмацького повіту.
13. Посудина ліплена, з пластичним орнаментом — Струтинь Нижній, Долинського повіту.

СПИСОК МІСЦЕВОСТЕЙ, ВМІЩЕНИХ НА КАРТАХ¹

А. Пам'ятки липицького типу

Позначення: чорні кружки (1—28)

1. Берем'яни, Заліщицького повіту, — селище — (17).
2. Бергешів, Бібркського повіту, — скарб монет — (5).
3. Блищанка, Заліщицького повіту, — імпорт — (19).
4. Бориничі, Бібркського повіту, — скарб монет — (6).
5. Галіч, Станіславського повіту, — окрема знахідка — (13).
6. Голігради, Заліщицького повіту, — селище — (20).
7. Гринів, Бібркського повіту, — могильник — (3).
8. Дубовиця, Калуського повіту, — скарб монет — (9).
9. Заулинці, Заліщицького повіту, — селище — (27).
10. Залісі, Бібркського повіту, — поховання і селище — (7).
11. Залісся, Чортківського повіту, — імпорти — (24).
12. Заліщики, м., — селище — (18).
13. Звенигород, Бібркського повіту, — поховання та імпорти — (2).
14. Касперівці, Заліщицького повіту, — скарб монет — (26).
15. Колодрібка, Заліщицького повіту, — скарб монет — (28).
16. Колоколин, Рогатинського повіту, — поховання та імпорти — (8).
17. Костенів, Перемишлянського повіту, — скарб монет — (4).
18. Красії, Підгаєцького повіту, — скарб монет — (15).
19. Кривеньке, Гусятинського повіту, — поховання — (25).
20. Липиця Горішня, Рогатинського повіту, — могильник — (10).
21. Малехів, Львівського повіту, — селище — (1).
22. Мишків, Заліщицького повіту, — імпорти — (22).
23. Незвиська, Городенського повіту, — селище — (16).
24. Новосілка Костюкова, Заліщицького повіту, — селище — (21).
25. Серники, Рогатинського повіту, — скарб монет — (12).
26. Свистільники, Рогатинського повіту, — скарб монет — (11).
27. Улашківці, Чортківського повіту, — окрема знахідка — (23).
28. Чорнів, Станіславського повіту, — скарб монет — (14).

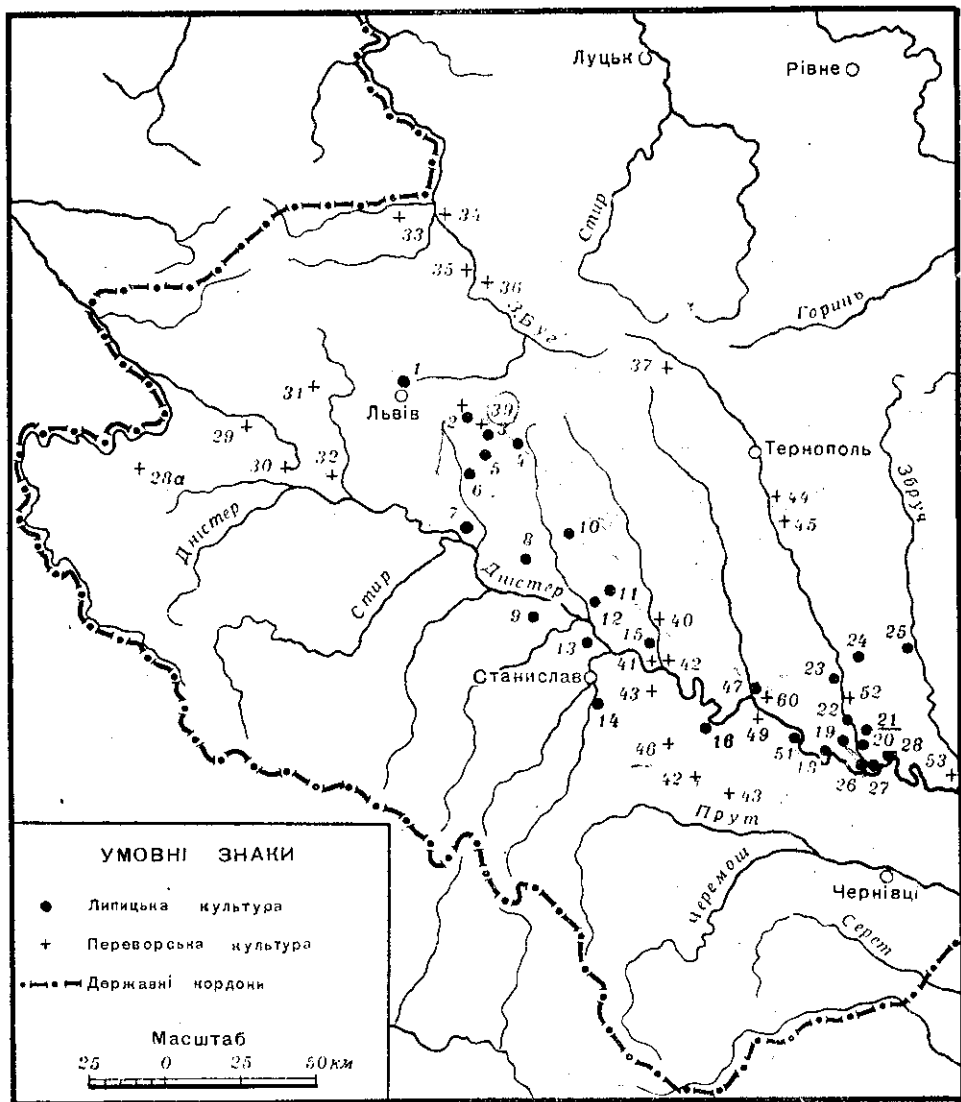
Б. Пам'ятки переворського типу

Позначення: чорні хрестики (29—53)

1. Бендюга, Сокальського повіту, — поховання — (36).
2. Боришківці, Борщівського повіту, — окрема знахідка — (53).
3. Ходемир, Товмацького повіту, — поховання — (46).
4. Добростани, Городоцького повіту, — могильник — (31).
5. Дорогочівка, Заліщицького повіту, — окрема знахідка — (50).
6. Звенигород, Бібркського повіту — поховання — (38).
7. Гринів, Бібркського повіту, — могильник — (39).
8. Іване Золоте, Заліщицького повіту, — поховання — (51).
9. Кам'янка Велика, Коломийського повіту, — поховання — (47).
10. Капустинці, Борщівського повіту, — поховання — (52).
11. Комарно, Рудецького повіту, — окрема знахідка — (32).
12. Кристинопіль, Сокальського повіту, — поховання — (35).
13. Лопнів, Терембовльського повіту, — окрема знахідка — (45).
14. Лучки, Тернопільського повіту, — два поховання — (44).
15. Маркова, Підгаєцького повіту, — окремі знахідки — (40).
16. Озерко, Бучацького повіту, — окремі знахідки — (42).
17. Олешки, Товмацького повіту, — поховання — (43).

¹ За старим адміністративним поділом.

КАРТА I. Доба полів поховань у західних областях УРСР. — Ранній період (I ст. до н. е. — III ст. н. е.)

- ✓ 18. Переводів, Сокальського повіту, — поховання — (33).
- ✓ 19. Передільниця, Добромільського повіту, — окрема знахідка — (28).
- ✓ 20. Перепільники, Золочівського повіту, — поховання — (37).
- ✓ 21. Петрилів, Товмацького повіту, — поховання — (41).
- ✓ 22. Репужинці, Городенського повіту, — поховання — (49).
- ✓ 23. Рудки, м., — окрема знахідка — (30).
- ✓ 24. Слобідка Пільна, Коломийського повіту, — поховання — (48).
- ✓ 25. Сокаль, м., — окрема знахідка — (34).
- ✓ 26. Твердиня, Мостицького повіту, — окрема знахідка — (29).

А. Культура підкарпатських курганів

Позначення: чорні хрестики (1—20)

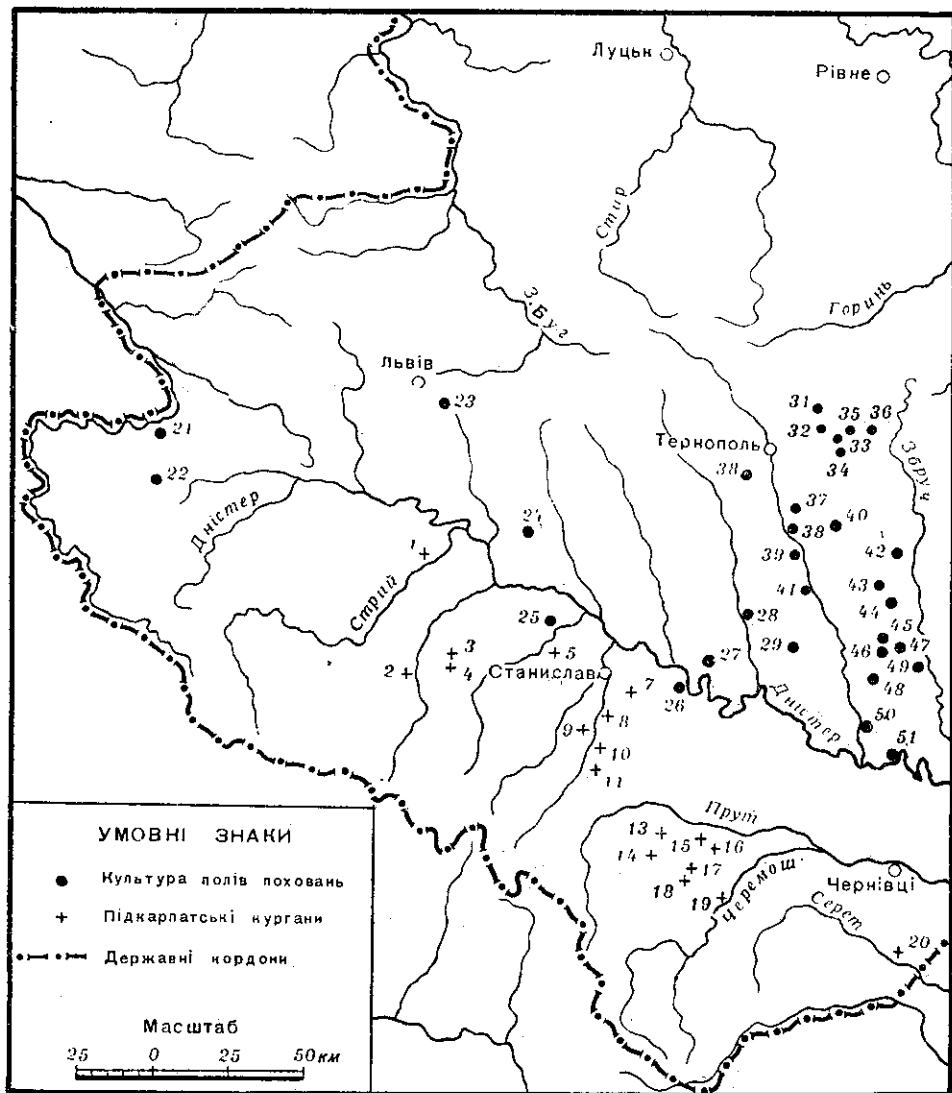
1. Бринь, Станіславського повіту, — (5).
2. Вельдіж, Долинського повіту, — (2).
3. Ганів, Коломийського повіту, — (16).
4. Глібівка, Півн. Буковина, — (20).
5. Грабовець, Надвірнянського повіту, — (9).
6. Дебеславці, Коломийського повіту, — (16).
7. Добряни, Стрийського повіту, — (1).
8. Камінне, Надвірнянського повіту, — (8).
9. Корнич-Грушів, Коломийського повіту, — (12).
10. Марківці, Товмацького повіту, — (7).
11. Мишин, Коломийського повіту, — (13).
12. Надіїв, Долинського повіту, — (3).
13. Перерисьль, Надвірнянського повіту, — (11).
14. Підгородня, Станіславського повіту, — (6).
15. Рожнів, Косівського повіту, — (19).
16. Стопчатів, Коломийського повіту, — (14).
17. Струтинь Нижній, Долинського повіту, — (4).
18. Трач, Коломийського повіту, — (18).
19. Цуцилів, Надвірнянського повіту, — (10).
20. Цуцулин, Коломийського повіту, — (17).

Б. Культура полів поховань

Позначення: чорні кружки (21—51)

1. Блещанка, Заліщицького повіту, — поховання — (27).
2. Гаї, Львівського повіту, — селище — (23).
3. Глещава, Терембовльського повіту, — поховання — (40).
4. Голинь, Калуського повіту, — селище — (25).
5. Городниця, Городенського повіту, — поховання — (26).
6. Грицівці, Збарзького повіту, — селище (32).
7. Доброміль, м., — селище — (22).
8. Залісся, Борщівського повіту, — могильник — (48).
9. Зеленче, Терембовльського повіту, — селище — (39).
10. Жабинці, Гусятинського повіту, — селище — (46).
11. Колодрібка, Заліщицького повіту, — поховання — (51).
12. Коцюбинці, Гусятинського повіту, — поховання — (45).
13. Коцюбинчики, Гусятинського повіту, — окремі знахідки — імпорти — (49).
14. Кривеньке, Гусятинського повіту, — поховання — (47).
15. Луб'янки, Збарзького повіту, — окрема знахідка — (13).
16. Максимівка, Збарзького повіту, — селище — (33).
17. Мишків, Заліщицького повіту, — могильник — імпорти — (50).
18. Новосілка Грималівська, Скалатського повіту, — окремі знахідки — (42).
19. Осівці, Бучацького повіту, — селище — (28).
20. Перемишль, м., — окремі знахідки — (21).
21. Полові, Чортківського повіту, — селище — (29).
22. Почапинці, Тернопільського повіту, — поховання — (30).
23. Підгайчики Юстинові, Терембовльського повіту, — поховання — (41).
24. Псарі, Рогатинського повіту, — могильник — (24).
25. Романове село, Збарзького повіту, — поховання — (34).

КАРТА II. Доба полів поховань в західних областях УРСР — Пізніший період (IV—V ст. н. е.)

26. Сушин, Тернопільського повіту, — могильник — (37).
 27. Терембовля, м., — селище і могильник — (38).
 28. Терпилівка, Збарзького повіту, — поховання — (36).
 29. Увисла, Копичинського повіту, — поховання — (43).
 30. Целіїв, Гусятинського повіту, — поховання — (44).
 31. Чагарі Збарзькі, Збарзького повіту, — могильник і селище — (35).

Списки місцевостей складено в порядку алфавіту. Цифри в дужках після назви кожної місцевості відповідають цифрам біля відповідного знаку на карті.

ЭПОХА ПОЛЕЙ ПОГРЕБЕНИЙ В ЗАПАДНЫХ ОБЛАСТЯХ УССР

Резюме

Термином „эпоха полей погребений“ обозначается период времени между I ст. до н. э. и V ст. н. э. Основной признак всех культурных явлений этой эпохи — наличие влияний римской провинциальной культуры, что проявляется в прямой форме (липицкий тип) или косвенной (памятники черняховского типа).

I

В западных областях эпоха полей погребений делится на два периода: ранний (липицкий и переворский типы) и поздний (тип черняховский и подкарпатских курганов).

В последние столетия до н. э. развитие местных культурных групп обнаруживает только два отчетливых этапа: ранне- и позднелатенский.

В раннем периоде заметна большая связь с позднегальштатским периодом, отчетливо выступающая в поселении высоцкого типа (принадлежит автохтонам — земледельцам).

В непосредственном соседстве обнаружено последние позднего этапа скифской культуры, связанной через восточную Подолию с Поднепровьем.

В материальной культуре южной полосы западных областей Украины в это время выступают кельтские влияния.

В позднелатенский период усиливаются культурные связи с югом; в связи с южными влияниями формируется липицкий тип (расцвет его падает на первые века н. э.).

Местное население оставалось, вероятно, на месте и развивало далее свою культуру независимо от посторонних влияний. Она представляла основу, на которой в эпоху полей погребений начинают развиваться новые проявления культуры, развитие которых приходится на первые века нашей эры.

II

Картина культурного развития на территории западных областей Украинской ССР в эпоху полей погребений довольно разнообразна. В зависимости от конкретных условий исторической среды и развития культуры приобретали локальные особенности.

В южной стороне в районе верхнего Днестра — липицкий тип (I ст. до н. э. — III ст. н. э., возможно V ст. н. э.) известны могильники с трупосожжением и поселения. Жилые сооружения — овального плана или четырёхугольные, с очагами или прямоугольной печью. Известны гончарные печи (вне жилищ). Основной инвентарь — глиняная посуда: 1) сделанная на гончарном круге (орнамент геометрический); 2) лепная (орнамент ямочный). Местные фибулы, остропрофилированные и импортированные, отделанные эмалью. Из предметов римского импорта — монеты, стеклянные чарки, бронзовая посуда. Носителей этой земледельческой культуры можно связывать с гетским племенем костобоков.

В крайней южной полосе на Карпатском подгорье выделяется культура подкарпатских могильников (V—VI ст. н. э.). Её характеризуют могильники с могильными насыпями и погребениями с трупосожжением. В ритуале погребений различаются такие виды: сожжённые кости захоронены в ямке — ямочный (ямковый), или же в урне, поставленной в ямке — урновый (попільницеви), сожжённые кости собраны на поверхности кострища — поверхностный (поверхневий), или же просто присыпаны землей вместе с кострищем — пластовой (шаровий). Основной инвентарь: глиняная посуда, лепная и изготовленная на гончарном круге. Из привозной керамики известны амфоры. Из остальных вещей — арбалетовидные фибулы с отверстиями на стержне, пряжки и т. д. Очевидно, что скотоводческое население принадлежит родственному с костобоканами позднедакскому племени.

III

На север от этих двух культур известен переворский тип (русло Сана и верхняя часть Западного Буга V ст. до н. э. и II ст. н. э.) — могильники и единичные погребения с трупосожжением. В могильниках обнаружены: лепная посуда (лучшие образцы украшены углублением геометрическим орнаментом) и оружие, представленное частями щитов, мечами и наконечниками копий (часто в согнутом, согласно ритуалу, состоянии). Фибулы остропрофилированные железные, из двух частей.

IV

Несравненно большую роль в формировании культуры местного населения играет культура полей погребений черняховского типа, занимающая почти всю территорию западных областей Украинской ССР (дата III—IV ст. н. э.).

Носители культуры полей погребений — это земледельцы, занимавшиеся также скотоводством и в меньшей мере охотой.

Относительно этнической принадлежности отдельных культурных групп эпохи полей погребений в западных областях УССР можно высказаться лишь предварительно: черняховский тип принадлежит раннеславянским племенам, липицкий и подкарпатский — дакийским племенам; Рецензия вопроса о Переворской культуре и ее носителях требует, в первую очередь, расширения полевых исследований — памятников данного типа, находящихся в своей массе на территории Польши, т. е. на искони славянской земле.